

şılmakla görevlendiriliyordu. Müsadereye uğrayan şahısların mallarının icmâlini merkeze ulaştırmak da kâsıdların vazifesiydi. Kâsıd teriminin Anadolu Beylikleri'nde daha fazla kullanıldığı görülmektedir.

İlhanlılar'da posta teşkilâtına "yam" adı verilmiştir. Gâzân Han devrinde yapılan düzenlemeyle haberleşme bazı kurallara bağlanmıştır. Buna göre önemli yollar üzerinde 4 fersah ara ile kurulan menzillerde haberciler için atlar hazır bulundurulacak ve atlı bir haberci ırmı dört saatte 60 fersah (yaklaşık 360 km.) yol alacaktı. Resmî mektupların üzerine habercilerin hareket ettiği tarih ve saat yazılacak, bunlar her menzilde kontrol edilecek ve gecikenler cezalandırılacaktı. Eyyûbiler devrinde de haberciler için menzillerde atlar ve hecin develerinin hazır bulundurulduğu, deve kullanan habercilere "neccâbûn" dediği kaydedilmektedir. Memlûkler döneminde haberleşme kâsıdlar veya berîdler vasıtasıyla yapılmıştır. Kâsıdların sır saklayan kişiler olmasına dikkat edilirdi. Haberleşme işlerini yöneten kâtib-i sır tecrübe edilmemiş kimselere görev vermezdi. Memlûkler devrinde haberciler Kahire'den Şam'a dört, Halep'e beş günde gidiyordu. Timur'un Tıkrî'ti ele geçirdikten sonra Kadı Burhâneddin'e bir peyk ile mektup göndererek kendisine itaat etmesini istediği, onun da bu haberciyi dönüşünde hil'at giydirip uğurladığı bilinmektedir. Delhi Sultanlığı'nda resmî haber taşıyan posta görevlilerine müsrî', ulak, kâsıd ve dhâve (dâv) adı verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Abdülcebbar el-Utbî, *Târîh-i Yemenî* (trc. Cerbâzekânî, nşr. Ca'fer-i Şîâr), Tahran 1315 hş., s. 116, 135, 167; Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Târîh* (nşr. Kâsim Ganî - Ali Ekber Feyyâz), Tahran 1324 hş., s. 18, 123, 214, 220, 294-295, 318-319, 339, 345, 360-361, 469, 484, 497, 546, 554, 558, 577, 618; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (trc. M. Altay Köymen), Ankara 1999, metin, s. 91, tercüme, s. 63; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye: Selçukname* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, I, 60, 86, 292, 366; II, 67, 184; Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmi'ü't-Tevârih* (nşr. Behmen Kerîmî), Tahran 1338 hş., II, 1049; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, s. 28, 68, 72, 86, 103, 105, 111, 127, 156, 220, 262; Nizâmülmülk, *Bezm ü Rezm* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1990, s. 140, 155, 412-415; Spuler, *İran Moğolları*, s. 462-463; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1970, s. 45, 266, 274, 437; Hasan-ı Enverî, *İştlâhât-ı Dîvânî Devre-yi Gâznevî ve Selçukî*, Tahran 2535 şş., s. 188-190; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, İstanbul 1981, s. 278-279; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti*, İstanbul 1983, s. 126-127; Erdoğan Merçil, *Kırsan Selçukluları*, Ankara 1989, s. 173; İsmail Aka, *Mirza Şahruh ve Zamani (1405-1447)*, Ankara 1994, s. 112-113; Güller Nuhoğlu, *Beyhaki Tarihi'ne Göre Gazne-*

liler'de Devlet Teşkilâtı ve Kültür (doktora tezi, 1995), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 284; S. Halûk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığında Teşkilât: 1206-1414* (doktora tezi, 2001), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 237-241; M. Fuad Köprülü, "Berîd", *İA*, II, 544, 545, 548.



ERDOĞAN MERÇİL

Osmanlılar. Peyk kelimesi Osmanlılar'da da haber götürün kimse ve yaya postacı sınıfı için kullanılmıştır. Bu görevin ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmemekle birlikte İlhanlı ve Selçuklular'dan Anadolu beyliklerine ve Osmanlılar'a geçmiş olabileceği düşünülmektedir. Fâtih Sultan Mehmed'in teşkilât kanunnâmesinde peyk adı verilen bir görevli sınıftan söz edilmesi en azından XV. yüzyıl başlarında bu teşkilâtın ortaya çıktığına işaret eder. Peykler genellikle padişahın hemen yanında bulunur, resmî haber ulaştırma ve istihbarat gibi görevleri icra ederlerdi. Özellikle padişahın emirlerini gerekli yerlere süratle bildirme başlıca vazifeleriydi. Fâtih'in teşkilât kanunnâmesinde sefer zamanında solakbaşı ile birlikte peykbaşının padişahın yakınında bulunması gerektiği kaydedilmiştir. Bundan peykbaşının padişah alayında solaklarla beraber sultanı koruma görevini de üstlendiği anlaşılmaktadır. Padişahın yakınında olduklarından bu mevkîye yakışır tarzda gösterişli ve süslü kıyafetler giyerlerdi. XV ve XVI. yüzyıllara ait minyatürlerde padişah yanındaki peykerin tasviri dikkat çekicidir ve bir tören kıtası şeklinde alayda yer aldıkları görülür.

Postacı ve tören bölüğü olarak temelde iki görev icra eden peyker ince ve çevik yapılı olurlar, iyi koşabilmek için sürekli idman yaparlardı. Peyker çavuşları atla gidemediği yerlere giderler ve saatlerce koşabilirlerdi. Meselâ Edirne'ye iki günde gittikleri bilinmektedir. 1570'li yıllarda İstanbul'da bulunan Alman elçilik görevlisi Stephan Gerlach sabah erken saatte yola çıkan iki peykten birinin Silivri'ye, diğersinin daha öteye giderek akşamleyin geri döndüklerini belirtir. Hatta döndüklerinde dinlenmelerine izin verilmeyerek gece yarısına kadar yürütüldüklerini, onlara refakat eden atlıların koşu sırasında yüzlerine su serpindiklerini yazar (*Türkiye Günlüğü*, II, 596-597). Bu bilgiler peykerin bir tür uzun mesafe koşucusu olduklarını ve yarış amacıyla bu niteliklerini zaman zaman sergilediklerini gösterir. Bunlar ayrıca hac mevsiminde hacıların dönüşünü ve ulaştıkları mevkileri haber verirlerdi ki buna "müjdeçilik" denilirdi.

Peykerin her iki görevi de onların özel elbiseleri olmasını gerektirmektedir. Baş-

larına XVI. yüzyıl öncesinde keçe vb. sert dokumadan ucu yuvarlak sikkeler veya aynı biçimde madeni başlıklar giyerlerdi. XVI. yüzyıl ve sonrasındaki tasvirlerde ise altın, gümüş, tombak vb. bir madenden yapılmış ucu tas gibi sikkeler giydikleri görülmektedir. Bu başlıkların kıymeti maiyetinde buldukları kişinin zenginliğini gösterirdi. Başlığın alın ortası hizasına gelen kısmında sorguçluk veya tüylük adı verilen bir kısım vardı ki buraya balıkçıl tüyü gibi güzel kuş tüyleri takılırdı. Elbiseleri iç gömleğin üstüne giyilmiş diz hizasında kısa kaftan olup üstüne kemer veya kuşak bağlanırdı. Kaftanın iki ucu bu kemerin içine sokulurdu. Peykerin elbiseleri daima böyle kullanıldığından kaftan uçlarının üçgen kesildiği zannedilmiştir. Aslında bu rahat hareket edebilmeyi sağlayan bir yöntem olup saray dışına çıkan çavuşları da böyle yaparlardı. Peykerin çakışları diz altına tutturularak biterdi. Ayaklarına giydikleri çok hafif deri papuçlar çoraplarına dikilir veya bir şekilde birleştirilip yekpâre olması temin edilirdi. Çorapları çakışın bittiği diz altına kadar gelir, bu kısma genellikle çok minik bir çingirak asılırdı; kemer üstünde de çingirak kullanabilirlerdi. Bu çingiraklar, gizli bir görevleri olmadığı zaman gelişlerini halka duyurmayı ve hızlarına engel olunmamasını sağlardı. Bir ellerinde veya kuşaklarında mendil içinde şeker taşınlar, koşarken güç kazanıp susuzluklarını gidermek için bunu kullanırlardı. Silâh olarak ise yanlarında hafif bir hançerle ağır olmayan bir teber bulunurdu. Günümüzde bu teberlerden müzelerde pek çok örnek vardır.

Kıyafetleri mensup oldukları kişinin rütbesine göre değiştiğinden elbiseleri kıymetli kumaştan veya daha sade, başlıklarını tunç, gümüş yahut som altından olabildi. Batı Asya İslâm devletlerindeki peyk kıyafetleri onların kimliklerini hemen ortaya çıkaracak şekilde temelde birbirine benzer, aralarındaki fark daha çok ayrıntıdadır. Alaylarda veya bağlı oldukları kişinin maiyetinde giderken çok daha değerli kumaşlardan yapılmış elbiseler giyerlerdi. Peyk elbiselerinin mesleklerini ifade eden önemli bir parçası da boyundan geçirip çapraz taşıdıkları deri çantalarlardı. Bilhassa gizli olmayan resmî emirleri götürürken bu çantayı kullanırlardı; tören bölüğü olarak görev yaptıklarında ise çanta taşımazlardı.

Peyker tören bölüğü ve padişah maiyeti olarak da görev yaptıklarından alaylarda padişahın önünde ve yanında solaklar, onların önünde de peyker yürürdü. Za-

man zaman sekiz veya on iki kişi olduklarına dair rivayetler varsa da sayıları değişebilmektedir. Eğer padişah özel bir gezintiye çıkmışsa yanında Has Odalılar'dan başka birkaç peyk bulunurdu. XV. yüzyıl minyatürlerinde padişah, şehzade yahut soylu bir beyin önünde veya yanında tasvir edilmiş peyklere rastlanır. Padişah alaylarından bahseden tarihçiler ve seyyahlar yürüyüş düzenini anlatırken peyklardan hayranlıkla söz ederler. Selânikî, III. Mehmed'in alayla gidişini tasvir ederken, "Kırk nefer altın taçlı ve sorguçlu, şâtir, peyklar ve peykbaşı murassa' tirkeş ve mücevher taç ile idi" diyerek (*Tarih*, II, 612) alayın bu en gösterişli bölüğüne dikkat çeker.

Peykler yeniçeri askeri gibi üç ayda bir maaş (ülûfe) alırlardı. Başlarında bulunan en yüksek rütbeli görevliye peykbaşı veya ser-peykân-ı hâssa denirdi. Ondan sonraki rütbelere başmüjdecî, peyklar kethüdâsı ve ikinci müjdecî idi. Padişah merasim ve alayla çıktığı zaman maiyetinde otuz peyk, özel gezintilerinde ise on iki peyk bulunurdu (Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 442). XVI. yüzyılda peykların sayısının 40 ile 100 arasında değiştiği, XVIII. yüzyılda ise bu sayının 150 kadar olduğu belirtilir. Peyklar gibi görev yapan şâtirler da ayrı bir teşkilât oluşturmuştu; bunlar XVII. yüzyılda kaldırılmış, daha sonra yeniden kurulunca efradının peyklar arasından seçilmesi kararlaştırılmıştı (*a.g.e.*, s. 445-446). Peyklar yılda iki defa yazlık ve kışık olarak elbise alırlardı. Ayrıca bayramlarda kendilerine bayramlık adıyla elbise veya bunun nakdî karşılığı verilirdi. Padişah saraya veya misafir edildiği bir binaya girerken yerlere çok kıymetli kumaşlar döşenirdi. Padişah geçtikten sonra bu kumaşları peyklar, solaklar ve musâhibler alırdı (*a.g.e.*, s. 63). Peykân-ı hâssa adı verilen sınıfın koğuşları Sultanahmet civarında idi. Peykhâne de denilen bu kısımda XVI. yüzyılda çavuşların da bulunduğu anlaşılmaktadır (Selânikî, I, 408). Peyk teşkilâtı 3 Mayıs 1829'da tamamen kaldırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, BEO, *Sadaret Defterleri*, nr. 349, 359; BA, KK, nr. 676, 676 m.; BA, D.TŞF, dosya, nr. 1-15; Fâtiḥ Sultan Mehmed, *Kânûnnâme-i Âli Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 2003, s. 17; Hadîdî, *Tevârîh-i Âli Osmân* (nşr. Necdet Öztürk), İstanbul 1991, s. 68; Ârifî Fethullah Çelebi, *Süleymannâme*, TSMK, Hazine, nr. 1517, vr. 143^a, 403^a; *Rûhi Tarihî* (tıpkıbasımı ile birlikte nşr. Halil Erdoğan Cengiz – Yaşar Yücel, *TTK Belgeler*, XIV/8 [1992] içinde), s. 400; Selânikî, *Tarih* (İpsirli), I, 408; II, 612; Ganîzâde Mehmed Nâdirî, *Şehnâme*, TSMK, Hazine, nr. H. 1124, vr. 24^b-25^a; S. Gerlach, *Türkiye Günlüğü: 1577-1578* (ed. Kemal Beydilli,

trc. T. Noyan), İstanbul 2007, II, 596-597; *Teşrîfât-ı Kadîme*, s. 14; Tayyazâde Atâ Bey, *Tarih*, İstanbul 1292, III, 113-114; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 44, 63, 65, 123-124, 439-446; a.mlf., *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1984, s. 45, 266, 274, 437; Zeynep Tarım-Ertuğ, *Onaltıncı Yüzyıl Osmanlı Devletinde Cülûs ve Cenaze Törenleri*, Ankara 1999, s. 133-143; Mehmed Zekî, "Serpuş", *TOEM*, sy. 49-62 (1335-37), s. 103-121.



ZEYNEP TARIM ERTUĞ

PEZDEVÎ, Ebü'l-Usr

(أبو العسر اليزدوى)

Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî (ö. 482/1089)

Hanefî fakihî ve Hanefî fıkıh usulü müellifi.

400 (1010) yılları civarında Neseff'e (Karşı) Buhara yönüne doğru 30 km. uzaklıktaki bir kale şehir olan Pezde'de, ilim adamlarıyla meşhur bir aile içinde dünyaya geldi. Hayatıyla ilgili çok az bilgi bulunan Pezdevî (Bezdevî) hakkındaki ilk kaynak kendisiyle bir defa görüştüğünü söyleyen, kardeşi Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'nin öğrencisi Hanefî âlimi Necmeddin Ömer en-Neseffî'nin *el-Ğand* adlı eseridir. Burada babasının ve dedesinin tanınmış birer âlim olduğu belirtilmektedir. Kendisinden yaklaşık yirmi yaş küçük olan kardeşi Ebü'l-Yüsr ile onun ve kendisinin oğulları da ilmiye sınıfına dahil olmuş, Buhara ve Semerkant'ta kadılık yapmıştır. Hanefî fıkıh literatüründe genellikle Fahrü'l-İslâm el-Pezdevî ve kardeşinin üslûbunun kolaylığı sebebiyle "Ebü'l-Yüsr" lakabıyla anılmasına karşılık "Ebü'l-Usr" şeklinde tanınmakta ve bu adlandırmanın eserlerinde zor bir üslûp kullanmasından kaynaklandığı belirtilmektedir. Babasından ve Mâtürîdî'nin öğrencisi olan dedesinden hadis rivayet ettiğine göre Pezdevî ilk eğitimini baba ocağında almış olmalıdır. Ancak Hanefî fıkıh geleneğini kendisinden öğrendiği esas hocası Şemsüleimme el-Halvânî'dir. Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî ile Şemsüleimme es-Serahsî'ye de ders veren Halvânî, Buhara Medresesi'nin en önemli isimlerinden biri olarak dönemin Mâverâünnehir Hanefî fıkıh okulunun imamı kabul edilmektedir. Yetiştirdiği öğrenciler vasıtasıyla Hanefî fıkıhı ve usulünün gelişimine büyük katkıda bulunan Halvânî'den fıkıh, fıkıh usulü ve hadis okuyan Pezdevî'nin kelâm ve tefsire dair eserler de kaleme aldığı göz önüne alındığında onun Semerkant'ta Mâtürîdî'nin öncülüğünü yaptığı kelâm ve tefsir ekolünden yarar-

lanmış olduğu söylenebilir. Buhara ve Semerkant'ta ilmi faaliyetlerini sürdüren Fahrülislâm el-Pezdevî'nin pek çok öğrenci yetiştirdiği ve Buhara kadılığı yaptığı bilinmektedir. Fıkıh ve kelâm âlimi Alâeddin es-Semerkandî, Ebü'l-Meâlî Ziyâd b. İlyâs ve Bilâd-ı Rûm (Anadolu) kadısı diye meşhur olan Ebû Saîd Abdülmecîd b. İsmâil el-Kaysî el-Herevî onun öğrencilerinden bazılarıdır. Pezdevî, Neseffî'nin bildirdiğine göre 5 Receb 482 (13 Eylül 1089) tarihinde Semerkant'ın yaklaşık 80 km. güneyinde yer alan Kış (Kis, günümüzde Şehrisebz) şehrinde vefat etti ve naaşı Semerkant'a getirilerek Çâkerdize Şehitliği'ne defnedildi. Küçük yaştaki oğlu Hasan'ı kardeşi Ebü'l-Yüsr yetiştirmiş ve bu zat hem Semerkant'ta hem Buhara'da kadılık görevinde bulunmuştur.

Fıkıh usulü alanındaki başarılı çalışması yanında Hanefî fıkıh doktrininde de önemli bir yeri olan Fahrülislâm el-Pezdevî, klasik sonrası dönemin Hanefî âlimlerinin yapılabildiği müctehid-mukallid tabakası sıralamasında Serahsî ile beraber üçüncü tabakaya, meselede müctehid grubuna dahil edilmiştir (İbn Âbidîn, I, 253). Kaynaklarda kendine has bir yöntem ve yaklaşım sahibi (sâhibü't-tarîka fi'l-mezheb) olarak nitelenen ve eserlerinde son derece sistematik bir yol izleyen Pezdevî'nin özellikle fıkıh usulüne dair eseri hem başvuru kaynağı hem ders kitabı olarak yaygın biçimde kullanılmıştır. Pezdevî ayrıca mezhebin temel metinlerini ezberinden aktarabilme konusunda örnek gösterilen bir âlimdir.

Eserleri. Başta fûrû-i fıkıh ve fıkıh usulü olmak üzere kelâm, tefsir, hadis ve edep üzerine eserler verdiği belirtilen Fahrülislâm el-Pezdevî'nin eserlerinin tamamı günümüze ulaşmamıştır. *Şaḥîḥ-i Buḥârî* üzerine yazdığı kısa şerh, fûrû-i fıkıha dair *el-Câmi'u'l-kebîr* şerhi, *Sîretü'l-mezheb fi şifati'l-edeb* adlı eseriyle çok hacimli olduğu söylenen (110 cüz) *Keşfü'l-estâr* adlı tefsir çalışması bunlar arasındadır.

Fûrû-i fıkıh. 1. *Şerḥu'l-Câmi'i's-şâgîr*. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin eseriyle ilgili bu şerhin birçok yazması mevcuttur (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 605, 662, Karaçelebizâde Hüsâmeddin, nr. 115, Feyzullah Efendi, nr. 753; Murad Molla Ktp., nr. 851). 2. *Şerḥu Ziyâdâtî'z-Ziyâdât* (*Şerḥu'z-Ziyâdât*). Yine İmam Muhammed'in eseri üzerine yapılan bu çalışmanın bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Fâtih, nr. 1665). 3. *Kitâbü'l-Mebisûṭ li'l-Fetâvî*. Kaynaklarda on bir cilt olduğu belirtilen eserin "Nikâh" bölümünün başından "Ümmühâ-